

## БЛИЗЬКІ ОСОБИ ЯК ПОТЕРПІЛІ ВІД КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ

### RELATED PERSONS AS VICTIMS OF CRIMINAL OFFENSES

Ткаченко І.М., к. ю. н.,  
викладач кафедри кримінального права  
Національна академія внутрішніх справ

У статті досліджено доцільність та обґрунтованість застосування різних категорій близьких осіб для позначення потерпілих від кримінальних правопорушень у КК України. Серед них близькі, близькі особи, близькі родичі, близькі родичі чи члени сім'ї, а також подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах.

Розглянуто проблемні питання, що стосуються близьких (близьких родичів, членів сім'ї) як потерпілих від кримінальних правопорушень, які пов'язані з довільним оперуванням відповідною термінологією.

Вживання різних термінів для позначення осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з потерпілим, визнано необґрунтованим. Адаже йдеться про однорідні, а в певних випадках, як видається, навіть тотожні категорії осіб. Така широка варіація термінів обумовлена не потребою диференціації, а банальною кримінально-правовою помилкою, що полягає у дотриманні елементарних правил законодавчої техніки.

У КК України слід уніфікувати понятійно-категоріальний апарат, що використовується для позначення досліджуваних категорій потерпілих від кримінальних правопорушень шляхом вибору найбільш оптимального терміну та науково-обґрунтованого його застосування у конструкціях відповідних кримінально-правових норм.

На підставі аналізу наукової літератури, положень нормативно-правових актів (КК України, КПК України, Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів», проекту нового КК України) встановлено, що найбільш оптимальним в цьому плані визнано термін «близька особа». Він повинен охоплювати три категорії близьких осіб: 1) близький родич; 2) член сім'ї або колишній член сім'ї; 3) інша особа, що має важливе значення для потерпілої особи.

**Ключові слова:** близька особа, близький родич, член сім'ї, потерпілий від кримінального правопорушення, склад кримінального правопорушення.

The article examines the appropriateness and reasonableness of using different categories of relatives to identify victims of criminal offences in the Criminal Code of Ukraine. These are loved ones, close persons, close relatives, family members, as well as the spouse or former spouse or another person with whom the perpetrator is (has been) in a family or close relationship.

Problematic issues concerning close persons (close relatives, family members) as victims of criminal offenses related to arbitrary use of the relevant terminology, are considered.

The use of various terms to refer to persons in a family or other close relationship with the victim is considered unreasonable. After all, they are homogeneous, and in certain cases, even the same categories of persons. Such a wide variation of terms is not due to the need for differentiation, but a common criminal error of complying with elementary rules of legislative technique.

The Criminal Code of Ukraine should unify the conceptual and categorical apparatus used to designate the examined categories of victims of criminal offenses by choosing the most optimum time and scientifically-based application in structures of relevant criminal law.

Based on the analysis of scientific literature, provisions of legal instruments (Criminal Code of Ukraine, Criminal Procedure Code of Ukraine, Law of Ukraine "On State Protection of Court and Law Enforcement Employees", draft of the new Criminal Code of Ukraine) it is determined that the term «close person» is considered the most optimal. It should cover three categories of close persons: 1) a close relative; 2) a family member or a former family member; 3) another person who is important to the victim.

**Key words:** close person, close relative, family member, victim of a criminal offense, elements of a criminal offense.

Серед об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення важливе місце відводиться потерпілому, захист інтересів якого є одним з пріоритетних завдань КК України. Кримінально-правова категорія потерпілого є не лише обов'язковою ознакою окремих складів злочинів та кримінальних проступків, але й має значення для застосування інших інститутів кримінального права, зокрема звільнення від кримінальної відповідальності, призначення покарання, застосування обставин, що виключають кримінальну протиправність діяння тощо.

У КК України вживаються різні категорії потерпілих, серед яких близькі особи, близькі родичі, члени сім'ї. Насамперед виникають питання який зміст цих термінів, чи існує потреба у такому широкому спектрі варіантів позначення відповідних потерпілих та який варіант уніфікації є найкращим. Ці та інші проблемні питання суттєво ускладнюють застосування відповідних кримінально-правових норм на практиці.

Актуальні проблеми різних категорій близьких осіб як потерпілих від кримінальних правопорушень досліджено в наукових працях В. П. Беленка, А. В. Бойка, Л. П. Брич, А. А. Вознюка, І. О. Давидович, О. О. Дудорова, О. О. Кирбятєва, В. А. Клименка, В. В. Кузнєцова, В. І. Осадчого, А. В. Савченка, А. М. Удода, М. І. Хавронюка, С. Д. Шапченка та ін. Водночас проблеми, які виникають на практиці,

пов'язані з тлумаченням відповідних термінів, потребують подальших досліджень.

**Метою статті** є дослідження актуальних проблем, пов'язаних з різними категоріями близьких осіб як потерпілих від кримінальних правопорушень задля формування шляхів удосконалення кримінального законодавства та практики його застосування.

Серед потерпілих від кримінальних правопорушень важливо відмітити осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з умовно кажучи головним потерпілим (наприклад, представником влади, працівником правоохоронного органу).

Детальний аналіз положень кримінального законодавства свідчить про те, що в КК України вживаються різні терміни для позначення осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з потерпілим, зокрема такі:

«подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» (п. 6-1 ч. 1 ст. 67, ст. 126-1, ч. 2 ст. 152, ч. 2 ст. 153 КК України);

«близькі» (ч. 2 ст. 126, ч. 2, 3 ст. 149, ч. 1-3 ст. 350 КК України);

«близькі особи» (ч. 1 ст. 206, ч. 1 ст. 280 КК України);

«близькі родичі» (ч. 2 ст. 115, ч. 3 ст. 154, ч. 1 ст. 189, ч. 1 ст. 343, ч. 1, 2, 3 ст. 345, ч. 1 ст. 346, ч. 1 ст. 347, ст. 348,

ст. 349, ч. 1 ст. 352, ч. 1 ст. 355, ч. 1–3 ст. 377, ч. 1 ст. 378, ст. 379, ст. 380, ст. 386, ч. 1, 2 ст. 398, ч. 1 ст. 399, ст. 400 КК України);

«близькі родичі чи члени сім'ї» (ч. 1, 2, 3 ст. 345-1, ч. 1 ст. 347-1, ст. 348-1, ст. 349-1, ч. 2 ст. 385, ч. 1-2 ст. 435-1 КК України).

У зв'язку з цим слід дослідити питання про те чи усі ці особи дійсно є потерпілими від кримінальних правопорушень, доцільність застосування такої варіації однорідних, а в певних випадках, як видається, навіть тотожних категорій потерпілих. Важливо визначити шляхи оптимізації кримінального законодавства в цьому напрямку шляхом уніфікації понятійно-категоріального апарату для позначення досліджуваних категорій потерпілих від кримінальних правопорушень. Не слід залишати поза увагою і якісне змістовне наповнення відповідних термінів. Розглянемо зазначені питання більш детальноше.

Щоб дати відповідь на питання чи усі зазначені особи є потерпілими від кримінальних правопорушень слід встановити хто такий потерпілий. У сучасній теорії українського кримінального права існують різні концепції потерпілого від кримінального правопорушення [1, с. 100–107; 2, с. 210–218; 3; 4, с. 73–85]. Водночас якою б не була дискусія з цього питання беззаперечним видається той факт, що в будь-якому випадку потерпілою є фізична особа. Прихильники концепції потерпілий – фізична особа вважають, що це факультативна ознака об'єкта злочину, що характеризує людину, з приводу якої вчиняється злочин та/або якій, відповідно до кримінально-правової норми, злочином завдається істотна шкода (чи створюється загроза її заповідання) (А. А. Музика та Є. В. Лашук) [3, с. 82–83]; фізична особа, якій злочином заподіяно шкоду (або існує загроза її заповідання), на підставі чого вона набуває права вирішувати питання про кримінально-правові наслідки вчинення злочину в межах, визначених КК України (Т. І. Присяжнюк) [5, с. 176]; фізичну особу (людину), якій злочином безпосередньо заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду (А. В. Савченко) [6, с. 98]; особу, яка наділена ознаками, що прямо названі у кримінальному законі чи які впливають з інших ознак складу злочину, і стосовно якої здійснюється злочинне посягання (В. С. Ковальський) [7, с. 176].

Виходячи із зазначених ознак виникає запитання чи відповідають досліджувані категорії осіб (близькі, близькі особи, близькі родичі, близькі родичі чи члени сім'ї, а також подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах) кримінально-правовим ознакам потерпілого від кримінального правопорушення.

Візьмемо для прикладу погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо близьких родичів чи членів сім'ї журналіста у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності (ст. 345-1). Безперечно тут потерпілим є близький родич чи член сім'ї журналіста.

Натомість зовсім інша справа з мордуванням, що вчиняється з метою залякування потерпілого чи його близьких (ч. 2 ст. 126 КК України). Чи є потерпілими в кримінально-правовому значенні в цьому випадку близькі? Напевно, що ні, оскільки відносно них вчиняється мордування, однак вони можуть зазнавати шкоди від залякування. Водночас у зазначеній нормі закріплені підстави кримінальної відповідальності саме за мордування певної особи з метою залякування її чи її близьких.

Схожа ситуація у випадках з торгівлею людьми, передбаченою ч. 2, 3 ст. 149 КК України (поєднана з насильством, яке є (не є) небезпечним для життя чи здоров'я близьких потерпілого). Фактично близькі потерпілого згадуються в контексті способу торгівлі людьми. Однак такі особи не можуть бути потерпілими оскільки їх не вербують, не переміщують, не переховують, не передають або

не одержують з метою експлуатації з використанням примусу, викрадення, обману, шантажу, матеріальної чи іншої залежності, уразливого стану або підкупу третьої особи, яка контролює потерпілого, для отримання згоди на його експлуатацію, тобто відносно них не вчиняються діяння, які утворюють об'єктивну сторону злочину, передбаченого ст. 149 КК України.

З огляду на зазначене можна підсумувати, що терміни «близькі», «близькі особи», «близькі родичі», «близькі родичі чи члени сім'ї», «подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» не завжди позначають потерпілих у статтях Особливої частини КК України.

Водночас виникає запитання до якого елемента складу кримінального правопорушення варто їх віднести.

Т. І. Присяжнюк з цього приводу зауважує, що жертвами злочину є як потерпілі у кримінально-правовому сенсі (первинні жертви), так і родичі, близькі та інші потерпілого (рикошетні жертви). У КК України, а також у КПК України необхідно чітко вирішити питання про те, що родичі та близькі загиблї внаслідок вчинення злочину особи не є потерпілими у кримінально-правовому сенсі. Вони можуть за певних умов набувати прав учасників процесу (наприклад, з метою отримання належного відшкодування шкоди), однак їм не властиві ознаки, які притаманні безпосереднім потерпілим від злочинів. Водночас родичі та близькі загиблї внаслідок вчинення злочину особи є жертвами злочину у віктимологічному розумінні. Питання про визнання потерпілими у кримінально-правовому сенсі близьких родичів чи близьких осіб особи, якій злочином безпосередньо було спричинено шкоду, є спірним у теорії кримінального права. Так, наприклад, адресатами погроз під час учинення вимагання можуть бути близькі родичі (ст. 189 КК України), адресатами погроз під час вчинення протидії законній господарській діяльності можуть бути близькі особи (ст. 206 КК України). Звичайно, ці особи також відчувають шкоду спричинену злочином. Однак у кримінальному праві доцільно розглядати як потерпілого лише ту особу, проти якої безпосередньо спрямований злочин, а не її родичів або близьких їй осіб [8, с. 93–94, 175].

Як бачимо проблема визначення місця певних категорій близьких осіб нині залишається актуальною та потребує окремого ґрунтовного дослідження.

Повертаючись до аналізу вживання термінів «близькі», «близькі особи», «близькі родичі», «близькі родичі чи члени сім'ї», «подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах» не можна не помітити відсутність єдиного уніфікованого підходу законодавця принаймні в двох моментах: 1) щодо термінів, які мали б позначати, як видається, тотожні категорії фізичних осіб – потерпілих від кримінального правопорушення; 2) щодо вибіркового та, як видається, безсистемного їх вживання у конструкціях заборонних кримінально-правових норм.

Щодо першого моменту слід звернути увагу принаймні на те, що терміни «близькі» та «близькі особи» – позначають одну й ту ж категорію потерпілих від кримінальних правопорушень.

Незрозумілою є позиція законодавця у випадку визнання потерпілим у кримінальних правопорушеннях проти журналістів близьких родичів чи членів сім'ї журналіста, а у тотожних чи однорідних кримінальних правопорушеннях щодо представників влади чи громадян, які виконують громадський обов'язок – лише близьких родичів. Наприклад, у ч. 1 ст. 345 КК України криміналізовано погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо працівника правоохоронного органу, а також щодо його *близьких родичів* у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків. Натомість у ч. 1 ст. 345-1 КК України

встановлено кримінальну відповідальність за погрозу вбивством, насильством або знищенням чи пошкодженням майна щодо журналіста, його *близьких родичів чи членів сім'ї* у зв'язку із здійсненням цим журналістом законної професійної діяльності. Наведене свідчить про відсутність в кримінальному законодавстві єдиних підходів до використання термінів, що позначають окремі види потерпілих від кримінальних правопорушень.

Щодо другого моменту заслуговує на увагу позиція І. І. Давидович, яка слушно звертає увагу на те, що потерпілими від злочину, передбаченого ч. 1 ст. 350 КК, визнаються близькі службової особи, в той час, як потерпілими від посягань, складених описаних у ч. 2 та ч. 3 ст. 350, можуть визнаватися як близькі службової особи, так і близькі громадянину, який виконує громадський обов'язок. Очевидно, розбіжність у підході законодавця щодо захисту близьких службової особи і близьких громадянину, який виконує громадський обов'язок, є наслідком технічної помилки. Якщо це так, то помилка має бути виправлена шляхом внесення відповідної зміни у диспозицію ч. 1 ст. 350 КК. Якщо ж це принципова позиція законодавця, то не є зрозумілим, чим вона пояснюється. Коли громадянин, вільно обравши для себе певний варіант поведінки, вчиняє дії, спрямовані на охорону правопорядку, і саме у зв'язку з такими діями здійснюється злочинний вплив на його близьких, на думку І. І. Давидович, блага (інтереси) цих близьких повинні підлягати посиленому захисту на підставі спеціальних норм кримінального закону. Тим більше це стосується випадків, коли мова йде про близьких членів громадських формувань з охорони громадського порядку та військовослужбовців, адже останні за певних обставин позбавлені варіанту вибору поведінки і зобов'язані підтримувати правопорядок, тим більше, коли діють за наказом або розпорядженням [9, с. 57–58].

Розглянувши проблемні питання, що стосуються близьких (близьких родичів, членів сім'ї) як потерпілих від кримінальних правопорушень, пов'язаних з довільним оперуванням відповідною термінологією, перейдемо до питання про зміст зазначеного терміну, а також найбільш оптимальний варіант для позначення цих суб'єктів. З цією метою доцільно звернутися до його тлумачення в нормативно-правових актах, наукових працях, а також до змісту схожих термінів.

Коректними видаються формулювання, в яких про потерпілих йдеться в однині. Як слушно зауважує Л. П. Брич, на відміну від ч. 1 ст. 345 КК, де поняття «близькі родичі» вжито в множині, у п. 8 ч. 2 ст. 115 КК йдеться про близького родича особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, в однині. Це є законодавчим недоліком ст. 345 КК України. Застосування системного тлумачення положень Кодексу дає підстави стверджувати, що погроза або насильство щодо принаймні одного близького родича працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником своїх службових обов'язків повинна тягнути відповідальність за відповідною частиною ст. 345 КК України [10, с. 1055]. Така позиція має бути відображена в усіх випадках, де існує необхідність застосування відповідної термінології. Тобто потерпілих у конструкціях відповідних кримінально-правових заборон слід викладати в однині.

Безумовно термінологія, що вживається у КК України для позначення відповідних категорій потерпілих, потребує уніфікації. Має рацію Т. Ю. Присяжнюк в тому, що очевидно є помилковість позиції законодавця щодо відсутності єдиного підходу в термінології і використання у Особливій частині КК України паралельно словосполучень «близькі родичі» та «близькі особи». Більш правильним є вибір по всіх статтях Особливої частини єдиного терміна [8, с. 175]. А. В. Бойко обґрунтовуючи доцільність застосування терміну «близькі родичі та члени сім'ї» зауважує, що позиція законодавця в п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК

України найбільш відповідає суті того поняття «близький родич», що застосовується у кримінальному праві. Але законодавець, справедливо, поряд з терміном «близькі родичі» вживає термін «члени сім'ї» (тобто, особи не пов'язані з працівником правоохоронного органу кровними родинними зв'язками). Безумовно, інтереси цих осіб, також, є цінними для такого працівника. Уніфікація основних термінів, що вживаються у КПК, КК та інших кодексах України, буде сприяти їх однаково розумінню та правильному застосуванню, виключає необхідність розкривати їх зміст у статтях закону, де вони вживаються. Таке правове регулювання сприяє ефективному засвоєнню змісту норм, полегшує користування кодексами, зокрема, КК України [11, с. 110].

З усіх термінів найбільш обмеженим за значенням видається термін «близькі родичі». Близькі родичі, які відповідно до ч. 2 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23 грудня 1993 р. підлягають захисту, – це батьки, дружина (чоловік), діти, рідні брати і сестри, дід, баба, онуки, посягання на життя, здоров'я, житло і майно яких перешкоджає виконанню працівниками суду і правоохоронних органів покладених на них законом обов'язків і здійсненню наданих прав [12]. Вади цього терміну в тому, що він не охоплює ні усіх родичів, на усіх членів сім'ї, не кажучи вже про інші категорії близьких осіб.

Не випадково окремі вчені для тлумачення терміну «близькі родичі» пропонують звертатися до положень КПК України [11, с. 110, 13, с. 724]. Відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК до близьких родичів і членів сім'ї належать: чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, маюха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний брат, рідна сестра, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням, а також особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом і мають взаємні права й обов'язки, у тому числі особи, які спільно проживають, але не перебувають у шлюбі [14]. За своїм змістом категорія близьких родичів, наведена в КПК України, є значно ширшою від аналогічної категорії, на яку законодавець вказав у Законі України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» [15, с. 52–53].

Позиція законодавця щодо використання положень п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК України для застосування відповідних кримінально-правових норм була піддана аргументованій критиці вчених. На думку А. М. Удача використувана в КПК категорія «близькі родичі та члени сім'ї» має дещо інше функціональне призначення у сфері кримінального судочинства, аніж у сфері кримінально-правового захисту суспільних відносин та пов'язана, перш за все, з нормативним закріпленням певних обмежень на здійснення окремих процесуальних дій чи кримінального провадження в цілому при наявності родинних, сімейних зв'язків з відповідними особами, які фігурують у провадженні. В кримінально-правовому ж контексті, акцент зміщується з процесуально-правових обмежень на матеріально-правові межі захисту суспільних відносин. У зв'язку з цим, на його думку, характеристика потерпілих від злочину, передбаченого ст. 345 КК виключно через означене вище поняття (поряд з працівниками правоохоронних органів) не забезпечує повноцінної кримінально-правової охорони суспільних відносин, що складають його основний безпосередній об'єкт [16, с. 96]. У контексті зазначеного В. П. Беленок зауважує, що попри те, що КПК врегулює суспільні відносини, які виникають між учасниками кримінального процесу, у зв'язку з чим прийняття за основу та використання термінологічних тлумачень, наведених у КПК, під час кваліфікації погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу видається недоречним, ми не можемо нехтувати позитивними надбаннями

національного кримінального процесуального законодавства [15, с. 52–53].

Слід відмітити, що до положень КПК України в контексті тлумаченні відповідних кримінально-правових положень рекомендовано звертатися навіть в окремих статтях КК України. Так, у примітці до ст. 155 КК зафіксовано, що у ст. 155, 156 КК під близькими родичами або членами сім'ї слід розуміти осіб, визначених п. 1 ч. 1 ст. 3 КПК. Однак незважаючи на це звернення до КПК України в цій ситуації хоча й видається логічним, однак позиція законодавця не є безспірною. Краще вживати більш широкий термін для позначення досліджуваної категорії осіб.

Окремі вчені обґрунтовують доцільність застосування для позначення потерпілих від кримінальних правопорушень терміну «близькі родичі та члени сім'ї» [17, с. 5; 18, с. 16]. Однак більшість науковців слушно рекомендує не обмежуватися у цьому випадку сімейними та родинними відносинами, а тому лунають пропозиції щодо використання таких термінів як «рідні та близькі» [19, с. 17], «близькі» [9, с. 134; 20, с. 16], «близька особа» [21, с. 287; 22, с. 36], «близькі особи» [23, с. 12; 16, с. 96–97; 24, с. 4–5, 17].

З цього приводу А. М. Удод наголошує, що вихід з цієї ситуації вбачається нами у запровадженні до КК України категорії «*близькі особи*» на позначення додаткової групи можливих потерпілих від злочину. У суворо логічному зазначений цей термін є більш широким за обсягом, аніж «близькі родичі та члени сім'ї», адже охоплює будь-яких осіб, з якими працівник правоохоронних органів підтримує відносини та доля яких йому не байдужа: інтимні партнери, близькі друзі, віддалені родичі: свекор, теща, свекруха, теща, двоюрідні брати, сестри, тітки, дядьки, хрещені батьки та хрещені діти тощо. В цьому аспекті не можна не звернути увагу на національні особливості родичівства (кровного та свояцтва) в нашій державі, які вирізняються достатньо розвиненою мережею довіро-сімейних відносин та близькістю відповідних зв'язків зі значною кількістю категорій осіб. Відтак, врахування цих особливостей в процесі оптимізації кримінально-правового захисту суспільних правоохоронних відносин є об'єктивно необхідним, відповідає тенденціям відродження традицій та самотності української нації, зокрема в аспекті часткового поширення механізмів правового гарантування недоторканості усталених в звичайному обороту фамілістичних відносин (різновиду суспільних відносин, дотичних до сімейних в розумінні ст. 3 Сімейного кодексу України). Останні ж так само традиційно займають суттєву нішу в системі соціально корисних зв'язків практично будь-якої людини в нашій країні. У зв'язку з цим, суспільно небезпечні посягання на них, зокрема у спосіб погроз чи насильства щодо близьких осіб, потенційно з великим ступенем вірогідності здатні вплинути на поведінку працівника правоохоронного органу, спричинивши дисфункцію виконання ним своїх службових обов'язків та порушивши відносини у сфері правоохоронної діяльності як такої [16, с. 96–97].

Як слушно зауважує В. І. Осадчий враховуючи, що вплив на діяльність працівника правоохоронного органу може бути і через осіб, які не охоплюються поняттям «близькі родичі», перед законодавцем доцільно поставити питання про зміну редакцій відповідних норм в частині, що стосується цього питання. Як варіант, може бути запропоновано замість слів «близькі родичі» вжити слова «рідні та близькі» [25, с. 110; 26, с. 17]. У подальшому в конструкціях статей, запропонованих вченим, вживається термін «близькі або рідні» [26, с. 25–27].

На переконання І. І. Давидович поняття «близькі» є більш широким, ніж «близькі родичі», адже охоплює не тільки осіб, які мають родинні стосунки з службовою особою чи громадянином, який виконує громадський обов'язок, а й будь-яких інших осіб, які сприймаються

ними як рідні [9, с. 57]. На її думку кращим буде використання у статтях 345, 346, 347, 348, 249, 352, 377, 378, 379, 398, 399, 400, п. 8 ч. 2 ст. 115 КК поняття «близькі», – це сприятиме реальному захисту осіб, які виконують службовий або громадський обов'язок [9, с. 56–57].

Прихильник терміну «близькі особи» А. М. Удод зазначає, що немає можливості визначити вичерпний перелік близьких осіб, адже навіть ідентичні соціальні статуси в кожній конкретній ситуації можуть не обумовлювати фактичної близькості у змісті відносин між працівником правоохоронного органу й відповідною особою. Через це він вважає за можливе, запровадивши категорію «близькі особи» на позначення додаткової категорії потерпілих від злочину, передбаченого ст. 345 КК України, віднести процес її тлумачення до сфери правозастосувального розсуду [16, с. 97].

В. М. Мамчур вважає, що посиленого кримінально-правового захисту потребують як близькі родичі особи, яка виконує службовий або громадський обов'язок, так і інші особи, які є близькими цій особі в силу тих чи інших життєвих обставин. Тому запропонував змінити формулювання у ст. 112, п. 8 ч. 2 ст. 115, 348, 379, 400 КК «іх близьких родичів» на формулювання «близьких для них осіб» [24, с. 4–5, 17].

На думку М. М. Комарницького більш оптимальною була б вказівка у аналізованих злочинах на потерпілих від злочину «близьких осіб», а не «близьких родичах», оскільки часто не родинна близькість, а глибокі особисті стосунки з певними особами можуть стати «вразливим місцем» особи, яка виконує службовий чи громадський обов'язок, впливаючи на яке шляхом погроз або насильства у відношенні їхніх друзів, коханих винний може з великими шансами на успіх домогтися своєї мети [23, с. 111–112].

А. В. Савченко та Н. М. Ярмиш наголошують, що особи, які вчиняють певні дії у зв'язку з виконанням особою професійних функцій, впливаючи для досягнення своїх цілей не на нього, а на інших людей, добре знають «больові точки» цього професіонала. Вони обирають найбільш дорогих для нього людей, які не обов'язково належать до тих, хто визначений у законодавчому переліку. Тому більш адекватним для реалізації принципу справедливості було б відповідних потерпілих визначати як «близьких осіб». Саме таким було відповідне формулювання у КК 1961 року. Таких осіб одноставно розуміли як людей, доля яких не байдужа для відповідної особи. До слова, у розділі XV Особливої частини КК України міститься ст. 359 «Погроза або насильство щодо службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок» де йдеться саме про «близьких осіб», без уточнення їхнього родинного та сімейного статусу (те саме повторюється і у статтях з інших розділів, зокрема, ч. 2 ст. 126 КК України «Побої та мордування») [27, с. 98].

Близькими особи можуть бути як по відношенню до потерпілого, так і особи, яка вчинила кримінальне правопорушення. А. А. Вознюк характеризує близьких осіб наголошує, що близькими особами слід вважати всіх осіб, з якими особа, що вчинила злочин, перебуває в близьких відносинах, зокрема і найближчих друзів суб'єкта, з якими в нього існує спільний побут у формі спільного відпочинку, харчування, спілкування тощо [28, с. 53–54].

Правильність поглядів щодо доцільності розширення досліджуваних категорій осіб підтверджується і сучасними розробками проекту нового КК України, у якому доречі пропонується як термін «близька особа», так і термін «близький родич». Відповідно до п. 2 ч. 2 ст. 1.3.1 проекту близька особа – близький родич, член сім'ї або колишній член сім'ї: а) шляхом заподіяння шкоди чи погрози заподіяння шкоди якому здійснюється вплив на поведінку потерпілої особи чи помста за її попередню поведінку або б) на користь чи в інтересах якого вчиняється

кримінальне правопорушення [29]. Натомість близький родич – чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, рідний і двоюрідний брат, рідна і двоюрідна сестра, рідний брат та сестра дружини (чоловіка), племінник, племінниця, рідний дядько, рідна тітка, дід, баба, прадід, прабаба, внук, внучка, правнук, правнучка, зять, невістка, тесть, теща, свекор, свекруха, батько та мати дружини (чоловіка) сина (дочки), усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, особа, яка перебуває під опікою або піклуванням [29].

Положення проекту є важливим, однак як зауважують вчені не бездоганними. Наприклад, вважається, що запропонований авторами проекту перелік близьких осіб не є вичерпним. Термін «близький» означає пов'язаний почуттям симпатії, дружби, спільністю ідей, інтересів. У житті близькою особою можуть бути інші люди, наприклад, товариш чи колега, які інколи можуть мати більш важливе значення для потерпілого, ніж його окремі близькі родичі [30, с. 7–13]. Має рацію В. О. Навроцький в тому, що про те, що особа є близькою, свідчить не ступінь спорідненості, а характер стосунків» [31, с. 600]. З огляду на це зазначений у проекті КК термін «близькі особи» слід уточнити вказівкою на інших осіб, що мають важливе значення для потерпілої особи. У цьому випадку найбільш повно буде враховано

характер зв'язку і взаємовідносини між представником влади і близькою особою.

Вживання різних термінів («близькі», «близькі особи», «близькі родичі», «близькі родичі чи члени сім'ї», «подружжя чи колишнє подружжя або інша особа, з якою винний перебуває (перебував) у сімейних або близьких відносинах») для позначення осіб, які перебувають у родинних, сімейних чи інших близьких відносинах з потерпілим, є необґрунтованим. Адже йдеться про однорідні, а в певних випадках, як видається, навіть тотожні категорії осіб. Така широка варіація термінів обтулена не потребою диференціації, а банальною кримінально-правовою помилкою, що полягає у дотриманні елементарних правил законодавчої техніки.

У КК України слід уніфікувати понятійно-категоріальний апарат, що використовується для позначення досліджуваних категорій потерпілих від кримінальних правопорушень шляхом вибору найбільш оптимального терміну та науково-обґрунтованого його застосування у конструкціях відповідних кримінально-правових норм.

Найбільш оптимальним в цьому плані видається термін «близька особа». Він повинен охоплювати три категорії близьких осіб: 1) близький родич; 2) член сім'ї або колишній член сім'ї; 3) інша особа, що має важливе значення для потерпілої особи.

#### ЛІТЕРАТУРА

1. Борисов В. І. Потерпілий від злочину як соціальний суб'єкт кримінально-правової охорони. *Право України*. 2017. № 2. С. 100–107.
2. Вознюк А. А., Кузьмічова-Кисленко Є. В. Проблеми встановлення потерпілого від порушення правил безпеки дорожнього руху чи експлуатації транспорту особами, які керують транспортними засобами. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 3 (104). С. 210–218.
3. Музика А. А., Лашук Є. В. Предмет злочину: теоретичні основи пізнання: монографія. Київ: Паливода А. В., 2011. 192 с.
4. Ткаченко І. М. Сучасні концепції потерпілого від кримінального правопорушення в теорії кримінального права. *Вісник Пенітенціарної асоціації України*. 2021. № 4 (18). С. 73–85. DOI: 10.34015/2523-4552.2021.4.06
5. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 20 с.
6. Кримінальне право України. Загальна частина: підручник / [Ю. В. Александров, В. І. Антипов, М. В. Володько, О. О. Дудоров та ін.]; за ред. М. І. Мельника, В. А. Климентя. 5-те вид., переробл. та доповн. Київ: Атіка, 2009. 408 с.
7. Українське кримінальне право. Загальна частина: підручник / за ред. В. О. Навроцького. Київ: Юрінком Інтер, 2013.
8. Присяжнюк Т. І. Інститут потерпілого у кримінальному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2006. 214 с.
9. Давидович І. І. Кримінально-правова охорона представників влади і громадськості, які охороняють правопорядок: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2007. 252 с.
10. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / [А. М. Бойко, Л. П. Брич, О. О. Дудоров та ін.]; за ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка [10-те вид., переробл. та доповн.]. Київ: Дакор, 2018. 1360 с.
11. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 231 с.
12. Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів: Закон України від 23 груд. 1993 р. № 3781-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3781-12#Text>
13. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В. Я. Тація, В. П. Пшонки, В. І. Борисова, В. І. Тютюгіна. 5-те вид., доповн. Харків: Право, 2013. Т. 2: Особлива частина / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, В. І. Тютюгін та ін. 2013. 1040 с.
14. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України від 13 квіт. 2012 р. № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
15. Беленок В. П. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2021. 353 с.
16. Удод А. М. Кримінально-правова характеристика погрози або насильства щодо працівника правоохоронного органу (ст. 345 КК України): дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2013. 220 с.
17. Бойко А. В. Кримінальна відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2013. 21 с.
18. Ізай І. М. Кримінально-правова протидія втручання в діяльність працівників правоохоронних органів: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2018. 20 с.
19. Осадчий В. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 36 с.
20. Сийпюкі М. В. Кримінально-правовий захист охоронної діяльності в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Харків, 2020. 36 с.
21. Беленок В. П. Потерпілий як ознака складу злочину «погроза або насильство щодо працівника правоохоронного органу». *Права людини у філософському, політологічному, соціологічному та правовому вимірах*: матеріали III Міжнар. наук. конф. (Харків, 14 груд. 2007 р.). Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2007. С. 284–287.
22. Кирбят'єв О. О. Кримінально-правова охорона професійної діяльності працівників правоохоронних органів: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Запоріжжя. 2021. 36 с.
23. Комарницький М. М. Кримінально-правова охорона осіб чи їх близьких родичів у зв'язку з виконанням ними свого службового чи громадського обов'язку: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2017. 225 с.
24. Мамчур В. М. Кримінальна відповідальність за умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.08. К., 2003. 20 с.
25. Осадчий В. І. Кримінально-правовий захист правоохоронної діяльності: монографія. Київ: Атіка, 2004. 336 с.
26. Осадчий В. Проблеми кримінально-правового захисту правоохоронної діяльності: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ, 2004. 36 с.

27. Посібник до навчального курсу щодо безпеки журналістів : навч. посіб. / [Вознюк А. А., Калиновський Б. В., Камінська Н. В. та ін.]. Рада Європи, 2021. 146 с.
28. Вознюк А. А. Удосконалення обставин, які пом'якшують та обтяжують покарання, у контексті реалізації положень Стамбульської конвенції. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2019. № 1 (110). С. 50–57.
29. Контрольний текст проєкту нового КК України (станом на 18 лютого 2022 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2022/02/18/kontrolnyj-proekt-kk-18-02-2022.pdf>
30. Черней В. В., Вознюк А. А. Проєкт нового Кримінального кодексу України: окремі пропозиції щодо удосконалення. *Реформування кримінального законодавства крізь призму історичного надбання* : матеріали міжвідом. наук.-практ. круглого столу (Київ, 18 берез. 2021 р.). Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2021. С. 7–13.
31. Навроцький В. О. Кримінальне право України. Особлива частина : курс лекцій. – К. : Т-во «Знання», КОО, 2000. – 771 с.